

С. С. Бутенко

аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛІБЕРАЛЬНОГО, СОЦІАЛІСТИЧНОГО, МАРКСИСТСЬКОГО ТА КОНСЕРВАТИВНОГО ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ТРАКТУВАНЬ ВЛАСНОСТІ, ЯКІ СФОРМУВАЛИСЯ ЗА НОВИХ ЧАСІВ

У статті аналізуються основні філософсько-правові ліберальні, соціалістичні, марксистські та консервативні концептуальні підходи до розуміння сутності власності, які сформувалися за Нових часів та в подальшому були реалізовані на практиці після приходу до влади їх прихильників деяких країнах Європи та Північної Америки. Автор досліджує історичні передумови, філософські та релігійні канони, звичаї та морально-етичні проблеми генезису людського суспільства за Нових часів, в контекст ті їх формування під впливом питань власності. Особливу увагу приділяється визначенню впливу інституту приватної власності на економіку, зовнішню та внутрішню політику держав та на трансформаційні тенденції щодо суспільних відносин у їх соціумі, формуванню системи законодавства, а також становленню і утвердженню засад судового захисту прав власності.

Ключові слова: власність, економіка, консерватизм, комунізм, лібералізм, права людини, ринок, рівність, свобода, соціалізм, справедливість.

Постановка проблеми. Питання, пов'язані з впливом питань власності на генезис суспільних відносин людського соціуму вивчатися ще за часів античності. Ще Платон, Сократ і Аристотель вивчали принципи та закономірності формування державних утворень у перехідний період різними історичними формація та рівень впливу питань власності на цей процес.

Перехід від одного етапу розвитку соціуму до іншого обумовлювався рівнем розвитку відносин у галузі власності на засоби виробництва, що супроводжувалось відповідною трансформацією філософсько-правових підходів до розуміння сутності цього історичного, економічного та соціально-політичного феномену. Наприкінці XIX – початку XX ст.ст. сформувалися основні напрями західноєвропейської політико-юридичної думки, до яких, насамперед слід віднести лібералізм, консерватизм, соціалізм та комунізм, які істотно збагатили й урізноманітнили зміст і спрямованість вчень про власність, право і державу.

Певна річ існували і інші політичні течії, зокрема, анархізм, позитивізм, націоналізм тощо, однак особливістю обраних для дослідження напрямів філософсько-правової думки, є те, що

вони лягли в основу державної політики на теренах певних країн Європи та Нового Світу. При цьому аналіз історичного досвіду розвитку цих держав, показує на пряму залежність рівня добробуту та економічного благополуччя громадян від філософського, політичного та економічного розуміння питань власності, які сповідували їх владні структури.

Однак, незважаючи на те, що еволюція підтвердила плідотворність демократичних ліберальних ідей, зокрема з питань власності, а також обмеженість і неспроможність практики соціалізму, питання розуміння сутті та рівня впливу власності на суспільно-політичні відносини у соціумі у сучасній науці все ще лишається дискусійним. Це, певною мірою, можна пояснити значним спадковим впливом утопічної ідей побудови «ідеального суспільства» на засадах ефемерної «загальнонародної» власності, які протягом значного проміжку часу були панівними в вітчизняній радянській науці та практиці.

При цьому відсутність чіткого наукового визначення питань пов'язані з встановленням об'єктивних закономірностей ефективного функціонування економічної, політичної,

соціальної та інших складових інституту власності, негативно впливає й на стан формування законодавства у цій важливій сфері життєдіяльності суспільства.

Мета дослідження. Проаналізувати основні концептуальні підходи до визначення особливостей філософсько-правових засад питань власності як складної та багатофункціональної системи в аспекті її впливу на формування політичного устрою демократичного суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження є філософські джерела середньовічних мислителів, вітчизняних та іноземних науковців О. Бабкіної, Дж. Бейлера, Е. Берка, Л. де Бональда, Г. Гегеля, Дж. Гелбрейта, В. Горбатенка, Л. Горкіна, М. Грачова, Р. Даля, С.Донченка, М. Драгоманова, Ф. Енгельс, Л. Ерхарда, Д. Кейнса, С. Кіреєвої, К. Кирилюка, Б. Кистяковского, М. Костицького, О. Курила, В. Кучабського, В. Липинського, В. Лісового, К. Маркса, Ж. де Местра, Р. Михайленка, В. Нерсисянца, Ф. Ніцше, Р. Оуена, К.А. Сен-Сімона, А. Сміта, В. Согрина, С. Томашівського, М. Томенка, М. Туган-Барановського, Ф. Фукуями, Ш. Фур'є, Ф. Хайєка, А. Шопенгауера, А. Щетиніна та інші.

Виклад основного матеріалу. В спеціальній літературі під ліберальними ідеями маються на увазі прагнення до свободи, демократії, гуманізму, а сам лібералізм вважається таким, що ґрунтується на визнанні пріоритетності прав особи, яка є вищою цінністю порівняно з колективом, нацією, суспільством та державою. Цей світогляд закріплює визнання святості та недоторканості приватної власності, гарантії прав та свобод особи. Лібералізм, – пише М. Томенко, – як політико-економічна концепція додає до цього необхідність поділу влади, такої організації економічного господарювання, яка ставить на перше місце свободу та природні здібності особи тощо [1, с. 73].

Особливо важлива роль у формуванні ліберальних принципів, підкреслює С.Донченко, – належить двом англійським революціям її середини і кінця XVII ст. У документах англійського парламенту, виступах лідерів опозиції напередодні революції середини XVII ст. висунуто цілу низку характерних для лібералізму економічних, соціальних, політичних і релігійних вимог. Основні з них: недоторканість власності, свобода промисловості й торгівлі, невтручання в економічні справи громадян, договірне і виборне формування державної влади, визнання

представницького органу її парламенту її головним носієм державного суверенітету, а також створення відповідального перед парламентом уряду, ліквідація влади монархії над церквою, гарантія громадянських і політичних прав особи [2, с. 13].

Основоположні ідеї і принципи класичного лібералізму були сформульовані у французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 року, відповідно до якої «метою кожного політичного об'єднання є захист природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека і спротив пригнобленню» (стаття 2) та «оскільки власність є недоторканою і священним правом, ніхто не може бути позбавлений її інакше, ніж у разі очевидної, юридично встановленої суспільної необхідності і за умови справедливого і попереднього відшкодування» (стаття 17) [3].

Аналогічна умова щодо збереження приватної власності містилася й Конституції США 1787 року, згідно з якою «ніяка приватна власність не повинна відбиратися для громадського користування без справедливої винагороди» (Поправка V) [4].

Отже питання приватної власності було одним із головних у економічно-політичній концепції лібералізму. При цьому, як зазначає В.Согрін, з постулатів його засновників, зокрема, Дж. Локка, випливають три важливі висновки:

- по-перше, приватна власність має трудове походження, а тому її справедливість важко оскаржити;
- по-друге, без виникнення і визнання приватної власності розвиток суспільства неможливий;
- по-третє, перетворення індивідуумом обробленої ним землі або вироблених продуктів на приватну власність не зменшувало інтересів і можливостей інших індивідуумів[5, с. 31].

Водночас, приватна власність не може існувати образно кажучи «у вакуумі», тобто вона є складовою суспільних відносин у галузі загальних питань власності, які, не в останню чергу, формуються в залежності від рівня демократизації соціуму та, відповідно, – засад економічної політики, яка реалізується державою. Тому слід погодитися з М. Грачовим, який вважає, що суть суспільних відносин у сфері приватної власності, з точки зору лібералізму, полягає у такому:

- приватна власність має приватно-громадську природу, оскільки в її створенні, множенні, охорони беруть участь не тільки власники;

– держава має право регулювати приватновласницькі відносини. У зв'язку з цим важливе місце в ліберальній теорії посідає проблема державного маніпулювання виробничо-ринковим механізмом попиту і пропозиції і концепція планування;

– ліберальна теорія промислової демократії розвиває ідею співучасті робітників в управлінні (на виробництві створюються спостережні ради за діяльністю адміністрації за участю робітників) [6, с. 34]. Автор також зазначає, що у сучасних умовах класична ліберальна теорія держави як «нічного сторожа» замінена концепцією «держави добробуту»: кожному члену суспільства покладається прожитковий мінімум; державна політика повинна сприяти економічній стабільності і запобігати соціальні потрясіння; одна з вищих цілей суспільної політики-повна зайнятість [6, с. 34].

Йдеться про те, що ідеологія ліберальної держави можна коротко викласти в двох відомих виразах: «нехай працює» (фр. *laissez faire*), тобто, – не треба заважати індивіду займатися своїми справами; «держава – нічний сторож» (англ. *State – night watchman*) [7, с. 130–131].

Останній меседж (англ. *message* – повідомлення) впливає з так званої «концепції невидимої руки», за авторства А. Сміта, згідно з якою поведінка окремих індивідів, що діють в інтересах суспільного добробуту, супроводжується невтручанням держави в економічні відносини та необмеженою свободою ринкової діяльності [8]. Виступаючи проти деформуючого впливу держави на його розвиток, А. Сміт також підкреслював, що суспільство повинно розвивалось на основі властивих йому економічних законів [9, с. 73]. Основною ідеєю його фундаментальної праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 року) було, те, що для підняття держави з найнижчого ступеня варварства до найвищого ступеня добробуту, потрібні лише мир, легкі податки і терпимість в управлінні, все інше зробить природний хід речей [10].

Цю ідею поділяли Л. Ерхард та В. Ойкен, які стверджували, що держава повинна охороняти спокій громадян, забезпечувати функціонування громадянського суспільства, і порядку в ньому. Будь-яке втручання держави у приватне життя окрім збирання податку, повинно вважатися неприступним та розцінюватися замах на свободу індивідів [11, с. 67]. А Л. Ерхард також пов'язував економічні реформи з реаліза-

цією принципу «достаток для всіх» [12, с. 351].

Виходячи з цього можна дійти до висновку, згідно з принципами лібералізму економічна свобода не означає свавілля в економіці, а є усвідомленою об'єктивною необхідністю враховувати в своїй практичній діяльності дію передусім економічних, а відтак і юридичних законів, тобто є свободою дії в їх межах цих законів.

«Розуміння свободи як відсутності обмежень, наголошував у цьому контексті Г. Гегель, – є результатом відсутності культури мислення» [13, с. 163].

Таким чином, можна зробити висновок, що економічну основу лібералізму складає приватна власність, за умови обмеження державної опіки лише встановленням загальних умов вільної конкуренції між виробниками суспільного продукту та визначенням засад і принципів економічного життя суспільства.

При цьому, як слушно зауважує В. Венгеров, на пізніх стадіях лібералізму правомірне державне втручання в економічні та соціальні процеси набуває суспільно-орієнтований характер, що обумовлюється багатьма факторами: необхідністю раціонально розподіляти економічні ресурси, вирішувати екологічні проблеми, брати участь у мирному розподілі праці, запобігання міжнародних конфліктів тощо [14, с. 160].

Історичний досвід показує, що будь-яка ідеологія змінюється під впливом економічних, політичних, соціальних умов, оскільки її життєздатність безпосередньо залежить від того, наскільки оперативно вона реагує на зміни взаємовідносин у суспільстві. За Нових часів в економічній діяльності європейських держав переважала тенденція щодо посилення монополізму, що у свою чергу мало наслідком занепад дрібного і середнього товарного виробництва. Депресивні економічні ситуації у Європі та Новому Світі сприяли скороченню робочих місць, а звідси – безробіття, соціальна криза та ріст злочинності.

Як зазначається в спеціальній літературі, під впливом цих негативних тенденцій та в результаті перегляду окремих сторін ліберальної концепції, формується новий напрям лібералізму – неолібералізм, який об'єднав в собі класичні цінності лібералізму і нові вимоги часу до соціально-економічного розвитку. В його основу було покладено наукові праці Д. Кейнса, Ф. Хайєка, Дж. Гелбрейта, Р. Даля та інших видатних економістів та політологів.

«В міру того, – пише В. Лісовий, – як рівень інтелектуальної культури внаслідок підвищення ролі гуманітарної освіти зростає, політичним ідеологіям не залишається нічого іншого, як ураховувати критику їхніх хиб. І це ураховання полягає у тому, що вони дедалі більшою мірою включають політичну філософію та політичні теорії як свій складник» [15, с. 73 – 74].

Неолібералізм скорегував ряд важливих засад лібералізму стосовно, зокрема, визнання необхідності деякої участі держави в регулюванні економічних відносин та проведення активної соціальної політики. Було також проголошено ідеї державного захисту підприємництва, ринку і конкуренції від монополізму, соціального захисту громадян, забезпечення рівних соціальних можливостей у здійсненні основних прав людини, розподілу матеріальних благ через систему податків і державних соціальних програм на користь нижчих прошарків суспільства [16].

Суспільство, як вважали неоліберали, повинно піклуватися соціальним захистом громадян, надаючи, у разі потреби моральну та матеріальну допомогу. Водночас, незмінним лишилися концепції непорушності приватної власності, яка є рушійною силою прогресу в економічній діяльності соціуму. Крім цього підкреслювалось, що цей прогрес є можливим виключно за умови та в межах законів демократичної та правової держави, у якій гарантуються та захищаються права і свободи людини і громадянина.

У цьому контексті, – пише Ф. Фукуяма, – відомий політолог Дж. Брайс, поділяв ці права на три типи:

- громадянські, які передбачають відсутність контролю над індивідом у сферах, що стосуються його особистості та його власності;

- релігійні – відсутність контролю над висловленням релігійних поглядів та богослужінням;

- політичні – відсутність контролю там, де немає прямого впливу на добробут усього суспільства, і, отже, не виникає потреби в такому контролі; до цього типу він також зараховує фундаментальне право свободи преси [17, с. 5].

Ліберальні погляди знаходили підтримку й серед представників української інтелігенції. Зокрема, М. Туган-Барановський писав, що «сучасне людство не може обійтися без цього стимулу господарської енергії... Тому повне припинення дії приватногосподарської системи було б рівнозначне економічному, культурному і взагалі соціальному занепадові» [18, с. 21].

«Центральною ідеєю сучасної свідомості, – наголошував вчений, – є сформульована Кантом ідея верховної цінності і, як висновок звідси, рівноцінності людської особистості. Усяка особистість є верховна мета у собі, через що всі люди рівні, як носії святині людської особистості. Це і визначає верховний практичний інтерес, з точки зору якого може бути побудована єдина політична економія: інтерес не робітника, капіталіста або землеволодільця, а людини взагалі, незалежно від приналежності її до того чи іншого класу» [18, с. 21].

«Принципи сучасної всесвітньої цивілізації, – зазначав М. Драгоманов, – найбільш відповідні поступові: лібералізм в його найпоширенішій формі, федералізм – в справах державних, демократизм – в справах соціальних з найтвердішою гарантією – асоціацією в справах економічних, раціоналізм – в справах письменництва, наукових» [19, с. 83].

У цьому контексті слід зазначити, що політична та економічна платформи неолібералізму певною мірою співпадають з позиціями з цих питань соціал-демократів.

Ідеологія соціал-демократичного політичного руху складалася під впливом Французької революції 1789 і соціалістичних утопічних концепцій «Індустріального соціалізму» К.А. Сен-Сімона, «Кооперативного (асоціативного) соціалізму» Ш. Фур'є та «Кооперативно-профспілкового соціалізму (комунізму)» Р. Оуена. При цьому слід зазначити, що погляди на політичний устрій суспільства ідеологів соціалізму збігалися, то з питаннях власності існували суттєві розбіжності. Так, Сен-Сімон та Фур'є виступали за збереження приватної власності як інституту, що «служує основою суспільної будівлі».

Зокрема, Сен-Сімон стверджував, що «індустріальна рівність буде заснована на тому, що кожен буде здобувати із суспільства користь, прямо пропорційну суспільному становищу, тобто своїй позитивній здатності – застосуванню, яке він буде робити своїми засобами, у які слід включити... і його капітали» [20, с. 146–147].

«Бачачи, – зазначає Г. Кириленко, – що революція у Франції не досягла мети, що вона не побудувала нового суспільства, прийшов до висновку, що самі революції, породжуючи стихією бідності і прагненням неможливих до рівності і перерозподілу багатства, призводять суспільство в стан хаосу і анархії. Щоб уникнути подібних потрясінь в майбутньому, будучи раціоналістом в дусі XIX ст., поставив

перед собою мету створити і втілити в життя наукову соціальну систему, яка дозволить звести «кризи, які народи повинні випробувати на собі і яких не може запобігти ніяка сила в світі, до простих змін в їх урядах і фінансах» [21].

Ш. Фур'є, вважав, що економічною основою нового справедливого суспільства повинна бути суспільна (загальнонародна) власність на засоби виробництва, але власність усупільнюється не державою, а саме «фалангами», які і стають реальними власниками виробленого продукту. Оскільки у фалангах зберігається приватна власність, стосунки між ними будуть носити товарно-грошовий характер, а на зміну конкуренції, за якої виграш одного є програшем всіх інших, прийде змагання [22, с. 134].

Натомість Р. Оуен був принциповим противником приватної власності, виділення капіталові його частки тощо, оскільки вважав, що приватна власність шкідлива для всіх, у тому числі для багатих. На його думку, в основу нового суспільства потрібно покласти суспільну працю, суспільну власність, рівність у правах і обов'язках [22, с. 91].

Як зазначається у спеціальній літературі, соціал-демократія, як один з напрямів соціалістичній ідеології, виникла в кінці XIX ст., а процес її розвитку можна умовно поділити на три історичні етапи:

– перший (80-ті – 90-ті роки XIX ст.), характеризується догматом основних складових марксистської концепції переходу до нової історичної формації – соціалізму – із застосуванням революційних насильницьких форм трансформації суспільних стосунків у межах диктатури пролетаріату;

– другий (перша третина XX ст.), у ході якого відбувся розкол соціал-демократії на три течії: праве (опортуністичне – «погоджувальне»), ліве (революційне) і центристське (що вагалось між «правими» і «лівими»).

– третій (друга половина XX ст.), на якому завершується формування сучасної соціал-демократичної доктрини [23].

Не останню роль розколу соціал-демократії, на наш погляд, відіграли розбіжності з питань власності та її ролі у демократизації суспільних відносин. Так, значна частина прихильників соціалістичних ідей підтримувала необхідність збереження інституту приватної власності та критичного переосмислення марксистської теорії з цього та інших ключових питань.

Зокрема, ідеологи соціал-демократичного напрямку Е. Бернштейн, Ф. Лассаль та К. Каутський, незважаючи на нещадну критику лівих радикалів на чолі з В. Ульяновим (Леніним) розробили доктрину «демократичного соціалізму», згідно з якою:

– визнавалася доцільність і можливість переходу до соціалізму в результаті послідовного реформування основних інститутів буржуазного суспільства, зокрема, державного регулювання економічної діяльності на принципах ідеї змішаної економіки, яка полягає у збереженні приватної власності і функціонування інших форм власності;

– заперечувалася необхідність диктатури пролетаріату як революційного засобу утвердження майбутнього соціалістичного ладу. Соціалізм визначався як суспільно-політична формація яка будується не в результаті класової боротьби і революційної ліквідації капіталізму, а шляхом реформ;

– проголошувалася політичною основою майбутнього ладу демократія в її ліберальному тлумаченні, складовими якої у соціально-економічній сфері визначалися: самоврядність робочих колективів і фермерів; участь профспілок в розробці національної економічної політики; участь в прийнятті рішень трудящих на рівні компаній і підприємств; розробка і підтримка соціальних програм, направлених на забезпечення зростання середнього класу, досягнення вищого рівня політичної, соціальної, економічної свободи, соціальної рівності і справедливості, особливо у сфері освіти, охорони здоров'я, культури і інформації;

– у міжнародному плані – розробка і підтримка програм, що забезпечують стабільність в світі [23].

Демократична держава, – писав з цього приводу К. Каутський, – «за її тенденціями направлена на те, щоб бути не органом меншості, якими були до неї держави, а органом більшості населення, тобто трудящих класів» [24, с. 58–59]. Він також віддавав перевагу парламентській демократії, вважаючи, що можливою формою переходу до соціалізму є кооперацію робітничих та буржуазних партій [25].

Таким чином, на відміну від марксистської традиції пріоритетів, надавалася перевага не революції у світовому масштабі, а еволюції, не насильству, а демократії, не економічним детермінантам, а моральним вимогам і, в кінцевому підсумку, соціалізму не як «науковому», а як

демократичному, тобто соціальній демократії [26].

Значний внесок у справу поширення і розвитку соціалістичних ідей на теренах сучасної України зробили М. Драгоманів, І. Франко, М. Порш, М. Грушевський, С. Петлюра, В. Винниченко, І. Лисяк-Рудницький, В. Липинський, В. Чехівський та інші представники вітчизняної інтелігенції. При цьому, слід відмітити, що українські економісти та політичні діячі, на відміну від російських (Г. Плеханов, П. Аксельрод, В. Ульянов (Ленін), Ю. Мартов, Л. Бронштейн (Троцький), М. Бухарін та ін.), які сповідували «марксизм» як інтернаціональну ідеологію пролетаріату, були прихильниками ідеї створення демократичної національної Української держави.

Так, за Б. Кистяківським, – найвищою формою державності, її «ідеальним типом», є правова федеративна соціалістична держава як перехідна форма до бездержавного етичного соціалізму та як основа соціально-справедливого суспільства. Вона повинна забезпечувати не інтереси робітничого класу, а гідне життя кожної особистості конкретного суспільства. Її фундаментальними принципами є: верховенство права; законність, розподіл та обмеження державної влади; обов'язкова наявність народного представництва; визнання автономності, гідності, невід'ємних прав особи, політична, економічна, соціальна і національна рівність усіх членів суспільства [27, с. 462]. Святе право людини, яке формує цивілізаційний розвиток. Людину людиною зробила приватна власність, а не праця. Де суспільство і держава побудована на повазі до приватної власності – є прогрес, де її заперечують – регрес [28].

Таким чином, нова економіка, створена соціал-демократами у кількох країнах, характеризується послабленням регулюючої ролі національних урядів. Вони прагнуть створити сприятливі економічні умови для інвестицій й дедалі більше спираються на середні класи. Їх основна ідея за сучасних умов полягає в тому, щоб об'єднати соціальну захищеність та конкурентоспроможність громадянина [29, с. 81].

Натомість згідно з головними положеннями комуністичної доктрини, які було сформульовано в «Маніфесті Комуністичної партії» (1848 р.), що став програмою російського марксизму, обґрунтовується історична місія пролетаріату, неминучість краху капіталізму, закономірність розвитку пролетарської революції, вперше висловлюється ідея завоювання політичної

влади пролетаріатом. Головна ідея програми, яку більшовицьке крило російської соціал-демократії реалізовували на практиці після заходу влади на теренах Російської імперії, полягала у необхідності зміни суспільно-політичного та економічного ладу за допомогою міжнародної солідарності пролетаріату. При цьому буржуазна держава і її соціальні інститути, включаючи інститут приватної власності, повинні бути знищені за допомогою диктатури пролетаріату [30].

В основі життя суспільства, стверджували основоположники марксизму, лежить виробництво матеріальних благ, необхідних для існування людей. Люди насамперед вимушені їсти, мати житло, вдягатись, тільки потім вони вже можуть займатися політикою, мистецтвом, науками і т.п. Тому виробництво матеріальних засобів до життя й економічний лад суспільства складають основу, базис, на яких розвиваються державні, правові та інші установи й ідеї – надбудова. Держава і право як частини надбудови завжди виражають волю й інтереси класу, що економічно панує при даній системі виробництва [31, с. 164 – 165].

Походження держави, за Марксом і Енгельсом, обумовлено утворенням антагоністичних класів, «у порівнянні зі старою родовою організацією, – писав Енгельс, – держава відрізняється: по-перше, поділом підданих держави за територіальним діленням, <...> друга відмінна риса – встановлення публічної влади» її відмінність від суспільної влади, по-перше, полягає у класовому характері; по-друге, вона відособлена, відділена від народу; по-третє, вона «складається не тільки з озброєних людей, але і з матеріальних додатків, в'язниць і примусових установ усякого роду, що були невідомі родовому устрою»; по-четверте, «для утримання цієї публічної влади необхідні внески громадян – податки»; по-п'яте, володіючи владою і правом стягнення податків, особлива група осіб, особливий апарат управління і примусу стає, як орган суспільства, над суспільством [31, с. 165].

Найвідоміше обґрунтування комунізму викладене Карлом Марксом, який зосередився на ідеї, що нерівність і гніт виникли в результаті капіталізму. При капіталізмі приватні підприємці та корпорації володіють всіма заводами, обладнанням та іншими ресурсами – так званими «засобами виробництва». Згідно з комуністичною доктриною, ці власники експлуатують працівників, які змушені продавати свою працю за заробітну плату.

Натомість, як вважав Маркс, – пише Р. Михайленко, – «знищуючи приватну власність на засоби виробництва, знищує засади відчуження праці, а встановлюючи суспільну власність, ліквідує й саме відчуження. Все створене виробником належить йому, оскільки він є господарем засобів виробництва. А тому виробник безпосередньо зацікавлений у зростанні суспільної вартості своєї праці, несе повну відповідальність за результати й наслідки своєї праці перед кожним співвітчизником, як й кожен співвітчизник перед ним» [32, с. 88].

Відповідно до ідеалів комунізму, робочий клас, або «пролетаріат», повинен піднятися проти капіталістичних власників, або «буржуазії», встановити новий тип державного ладу – диктатуру пролетаріату, за допомогою якого заснувати нове суспільство без приватної власності, економічних класів та статків.

Політична влада робітничого класу – диктатура пролетаріату, були переконані Маркс і Енгельс, – вищий тип демократії, яка виражає інтереси і спирається на підтримку величезної більшості народу. Пролетарська демократія буде відповідати історичному періоду соціалізму – першій фазі комуністичного суспільства. Комунізм, підготовлений соціалістичними перетвореннями, були впевнені основоположники марксизму, назавжди покінчить з експлуатацією, соціальним, національним і колоніальним гнітом, кривавими війнами. Соціалістичний принцип «кожному за працею» він замінить принципом розподілу «за потребами» [33].

Недолік цієї концепції, – пише А.Щетинін, – «посилюється однозначним твердженням К. Маркса про те, що на зміну капіталізму прийде тільки соціалізм. Такий підхід виключав альтернативні уявлення і теорії про розвиток

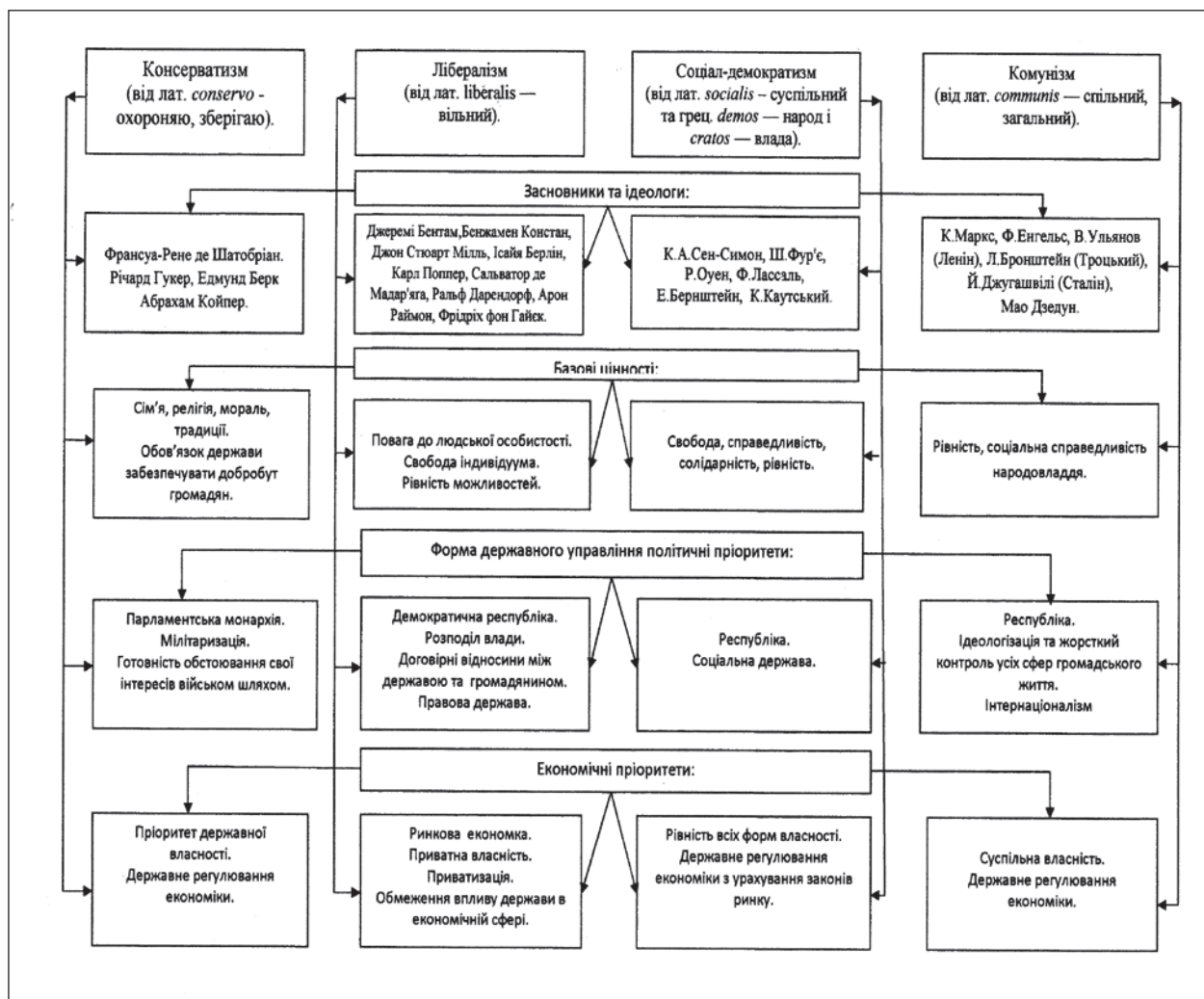

Схема. Порівняння засад та пріоритетів лібералізму з деякими іншими політичними доктринами періоду європейського раннього капіталізму

суспільного виробництва і робив його однопорядковим» [34, с. 316–317].

Водночас, завдяки своїй зовнішній привабливості, в основному за рахунок проголошення принципів рівності, свободи, поваги до людської гідності та створення у майбутньому справедливого суспільства, марксизм уник долі інших соціалістичних і комуністичних доктрин, що стали надбанням вузького кола однодумців, та, як зазначає Г. Демиденко, – у ХХ ст. «став могутньою ідейною зброєю комуністів за перебуванням до світу» [31, с. 167].

Однак, як показує історичний досвід, спроба (у країнах соціалістичного табору і, перш за все, у СРСР) налагодити функціонування економіки на засадах виключно суспільної власності на засоби виробництва виявилась невдалою. Оскільки тотальна планова економіка унеможливила прояви підприємницької ініціативи та оперативне реагування виробника на зміну попиту на його продукцію, вона виявилась неефективною і практично всі країни-прихильники соціалістичної ідеї в її марксистському варіанті визнали необхідність розбудови економіки саме на ринкових засадах [34, с. 316].

До того ж підтвердилися прогнози критиків марксистко-утопічних ідей щодо створення «ідеального суспільства» з усуспільненою власністю, які застерігали, що їх реалізація замість «найвищої форми демократичного суспільного ладу» в кінцевому підсумку призведе до утвердження тоталітарного режиму.

Установивши диктатуру пролетаріату, під гаслом «земля – селянам, фабрики – робочим, мир – народам», більшовицькі провідники марксизму на теренах Російської імперії, швидко про них забули, оскільки переконалися у тому, що побороти, як тоді говорили, «дрібновласницькі інстинкти», можливо лише ліквідувавши (морально або фізично) їх носіїв – власників об'єктів приватної власності.

Таким чином, на практиці задуми основоположників марксизму, про формування комуністичних виробничих відносин і виховання нової людини, здатної жити і працювати в умовах високого рівня свободи і демократії, поступово трансформувалися у ідеологію тиранію однієї політичної сили, яка контролювала усі галузі суспільного життя, використовуючи для цього спеціально створений насильницький державний апарат.

Однією з поширених політико-ідеологічних течій, історія якої починається з кінця ХVIII ст.

є консерватизм (від лат. *conserve* – зберігати, охороняти). Основні її положення консерватизму було сформульовано в працях Е. Берка, Ж. де Местра, Л. де Бональда, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, В. Соловйова та їхніх українських послідовників Ф. Прокоповича, В. Липинського, С. Томашівського, В. Кучабського та інші мислителів.

Уперше термін «консерватизм» вжив французький письменник Ф. Шатобріан для визначення антиреволюційної феодально-клерикальної ідеології періоду Великої французької революції 1789–1794 років, що ставила собі за мету зберегти незмінними встановлені раніше порядки, зокрема збереження і підтримку форм державного устрою і суспільного життя, що склалися історично, його морально-правових основ, втілених у нації, релігії, шлюбі, сім'ї, власності [35].

Незважаючи на різні форми свого прояву, консервативна течія має такі основні риси: визнання протиприродною свідому перебудову суспільства; оскільки суспільство являє собою систему норм, звичаїв, традицій, інститутів і моральних засад, які сягають у давнину, до них і потрібно пристосовувати сучасні політичні принципи; переконання в існуванні всезагального морально-релігійного порядку; визнання недосконалості людської природи і природженої нерівності людей, обмеженості людського розуму і невіра в можливість соціальної рівності між людьми; тверде переконання в тому, що гарантом особистої свободи і соціального порядку є приватна власність; визнання необхідності класової ієрархії, перевага усталеним суспільним інститутам і тверда орієнтація на державний авторитет [36, с. 157–158].

Як зазначалося, життєздатність будь-якої ідеології залежить від здатності її апологетів, оперативно реагувати на зміни у соціально-політичних взаємовідносинах у соціумі. Так у зв'язку зі змінами, що сталися у світі в другій половині ХХ ст., класичний консерватизм трансформувався в «неоконсерватизм», біля якого стояли такі відомі громадсько-політичні діячі і вчені, як Д. Белл, З. Бжезинський, Ф. Хаєк та ін.

Характерною ознакою неоконсерватизму є те, що його прихильники намагаються пристосувати традиційні цінності консерватизму до реалій постіндустріального суспільства і відстоюють такі принципи: в економічній сфері – звільнення приватного капіталу від надмірного державного втручання; у соціальній – еконо-

мічний реалізм, скорочення соціальних витрат; у політичній – посилення елітарних тенденцій в управлінні державою, зміцнення законності та порядку, тобто являє собою своєрідний синтез ідей консерватизму і лібералізму, сутність якого містить заклик: «Розчистити місце від усього того, що було в суспільстві штучно створено, і створити таке, що варте збереження» [36, с. 158].

У 1970-1980-х років ця політичне течія відображала такі глибинні суспільні процеси, як: потреба економіки в ослабленні державного регулювання і заохочення підприємницької ініціативи приватних власників; необхідність розширення сфери дії конкурентних ринкових відносин.

Зовнішньополітичні підходи неоконсерваторів мотивував необхідністю «захисту індустріально розвинених демократій», прагненням забезпечити для себе створення максимально вигідного економічного і політичного світового порядку, роблячи акцент на військовій силі і антикомунізмі [37].

Неоконсерватизм робить акценти на таких тезах: необхідність обмеження індивідуалізму сучасної людини; необхідно зміцнювати політичну та духовну єдність нації, зберігати її самобутність [38, с. 128]. Для консерваторів, – зазначає О.Бабкіна, – класична демократія не тільки нездійсненна, а й шкідлива, тому необхідне поєднання демократії і влади еліт з метою забезпечення головного права особи – мати власність і розпоряджатися нею [39, с. 301].

Висновки. Основні напрямки західноєвропейської політико-юридичної думки в першій половині XIX ст. – лібералізм, консерватизм, соціалізм та комунізм – істотно збагатили й урізноманітнили зміст і спрямованість вчень про власність, право і державу. Їх еволюція в другій половині XIX – у XX ст. підтвердила плідність демократичних ліберальних ідей, зокрема з питань власності, а також обмеженість і неспроможність практики соціалізму у СРСР і Східній Європі.

Список використаної літератури:

1. Томенко М. Ліберальна ідея в Україні / Микола Томенко // Українська державність у XX столітті (Історико-політологічний аналіз) кер. авт. кол.: О. Дергачов, К.: Політична думка, 1996. – С. 73–84.
2. Донченко С.П. Дещо з історії лібералізму / С.П. Донченко. – Наково-теоретичний альманах «Грані», 2008. – № 1. – С. 12–15.
3. Декларація прав людини і громадянина 1789 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constituante.livejournal.com/10253.html>.
4. Конституція США 1787 року і Білль про права 1791 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrpravo.com/Foreign/const_am_ua.shtml.
5. Согрин В.В. Британский либерализм: этапы развития и течения / В.В Согрин // Новая и новейшая история. 1996 – № 4. – С. 28–42.
6. Грачов М.М. Демократія: методи дослідження, аналіз перспективи / М.М.Грачев.– М.: ВЛАДОС, 2004. – С. 34.
7. Кіреєва С.А. Конституційно-правові аспекти демократизації політичного режиму в Росії // Правознавство. – 1998. – № 1. – С. 130-131.
8. Smith A. An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations / Adam Smith. – Adam and Charles Black, 1863 – 672 p.
9. Павлишенко М.М. Ринкова ейфорія, або як сучасні інтерпретатори спотворили концепцію Адама Сміта / М.М. Павлишенко. – Віче. – 2000. – № 5. – С. 71–86.
10. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу і причини добробуту націй / А. Сміт; перекл. з англ. – К.: Порті-Рояль, 2001. – 612 с.
11. Кармаліта М. В., Старостюк А. В. Теорія держави: навчальний посібник / М.В.Кармаліта, А. В.Старостюк. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2013. – 108 с.
12. Ерхард Л. Полвека размышлений. Речи и статьи / Людвиг Ерхард, пер. с нем. – М.: Руссико: Ордынка, 1993 – 608 с.
13. Гегель Г.В. Философия права / Г.В.Гегель; пер. с нем.: Ред. и сост. Д. А. Коримов и В. С. Нерсесянц; Авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсесянц. М.: Мысль, 1990. – 524 с.
14. Теория государства и права / Под ред. А.В.Венгерова.– М.: Инфра-М, 1999. – 423 с..
15. Лісовий В. Культура–ідеологія–політика / Василь Лісовий. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1997. – 350 с.
16. Особливості розвитку та основні концепції лібералізму // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uastudent.com/osoblyvosti-rozvytku-ta-osnovni-konceptcii-liberalizmu>.
17. Фукуяма Ф. Всесвітня ліберальна революція // Ліберальна газета, 2003. – № 31.
18. Горкін Л. П. Михайло Туган-Барановський – мислитель, вчений, громадянин / Туган-Барановський М. І. Політична економія. – К.: «Наукова думка», 1994.–С.21.
19. Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1887–1895 / Михайло Драгоманов / видав І. Франко. – Львів, 1908. – 434 с.
20. Корнійчук Л. Історія економічних учень: Навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / Л. Корнійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 284с.

21. Кириленко Г.Г., Шевцов Е.В. Социалист-утопист / Г.Г. Кириленко, Е.В. Шевцов Краткий философский словарь. М. 2010.
22. Туган-Барановский М.И. Очерки из новейшей истории политической экономии: (Смит, Мальтус, Рикардо, Сисмонди, историческая школа, катедер-социалисты, австрийская школа, Оуэн, Сен-Симон, Фурье, Прудон, Родбертус, Маркс). – СПб.: Изд. журнала «Мир божий», 1903.– 434 с.
23. Соціалістична ідеологія // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://all-politologija.ru/ukr/socialistichna-ideologiya>.
24. Идеологии международной социал-демократии в период между двумя мировыми войнами / Отв. ред. А.С. Черняев, А.А. Галкин. – М., 1984. – 296 с.
25. Современная социал-демократия: Словарь-справочник / В.Я.Швейцер. – М.: Политиздат, 1990. – 287 с.
26. Соціал-демократичний реформізм Е. Бернштейна: історичний досвід і сучасність // Журнал Віче №1, січень 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.viche.info/journal/2357/>.
27. Кистяковскій Б. Соціальныя науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права / Б. А. Кистяковскій. – М.: Изд-е М. и С. Сабашниковых, 1916. – 502 с.
28. Проект Програми Європейської партії України «Соціал-лібералізм в політиці – благополуччя в суспільстві» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eru.in.ua/uk/programmaua>.
29. Курило О. Соціал-демократичний шлях // Політика і час, 2001. – №2. – С. 79–86.
30. Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест Комуністичної партії (1848 р.) / К.Маркс, Ф.Енгельс // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/ru/manifest-komunistichnoyi-partiyi/>.
31. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 256 с.
32. Михайленко Р.Р. Феномен власності як об'єкт філософського дослідження за ранніми творами К.Маркса / Р.Р.Михайленко. – дис. на здоб. наук. ступ. канд. філос. наук.(спец. 09 00 03) – НТУ «Київський політехнічний університет». – 2002. – 163 с.
33. Історичні перспективи соціалізму // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/33/2273.html>.
34. Щетинін А.І. Політична економія. Підручник / А.І.Щетинін. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 480 с.
35. de Chateaubriand François-René vicomte. Essai historique, politique et moral, sur les révolutions anciennes et modernes, considérées dans leurs rapports avec la révolution française: Dédié à tous les partis. / François-René vicomte de Chateaubriand. – Н. Colburn, 1814. – 567 р.
36. Політологія Навчальний посібник / Ф.М. Кирилюк, М.І. Обушний, М.І. Хилько та ін.; За ред. Ф.М. Кирилюка К.: Здоров'я, 2004.– 776 с.
37. Консерватизм и неоконсерватизм // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nicbar.ru/ideologii_04.htm.
38. Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: [монографія] / В.М.Бебик. – 2-ге вид. – К.: МАУП, 2001. – 384 с.
39. Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. Політологія / О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – 3-е вид., перероб., доп. К.: ВЦ «Академія», 2008. – 568 с.

Бутенко С. С. Основные характеристики либеральной, социалистической, марксистской и консервативной философско-правовых трактовок собственности, которые сформировались в Новые времена

В статье анализируются основные философско-правовые либеральные, социалистические, марксистские и консервативные концептуальные подходы к пониманию сущности собственности, которые сформировались за период Новых времен и в дальнейшем были реализованы на практике после прихода к власти их сторонников в некоторых странах Европы и Северной Америки. Автор исследует исторические предпосылки, философские и религиозные каноны, обычаи и морально-этические проблемы генезиса человеческого общества, в контексте их воздействия на формирование вопросов собственности. Особое внимание уделяется определению влияния института частной собственности на экономику, внешнюю и внутреннюю политику государств и на трансформационные тенденции общественных отношений в их социуме, формированию системы законодательства, а также становлению и утверждению принципов судебной защиты прав собственности.

Ключевые слова: *собственность, экономика, консерватизм, коммунизм, либерализм, права человека, рынок, равенство, свобода, социализм, справедливость.*

Butenko S. S. The main characteristics of the liberal, socialist, Marxist and conservative philosophical and legal interpretations of the property that formed in the New Times

The article analyzes the basic philosophical and legal, liberal, socialist, Marxist and conservative conceptual approaches to understanding the nature of the property, which were formed during the period New Times and were subsequently put into practice after coming to power their supporters in some countries of Europe and North America. The author explores the historical background, philosophical and religious canons, customs, and moral and ethical problems of the genesis of human society, in the context of their impact on the formation of the ownership issues. Particular attention is paid to determining the effect of private ownership of the economy, domestic and foreign policies of states and transformational trends in public relations in their society, the formation of the legislative system, as well as the establishment and adoption of the principles of judicial protection of property rights.

Key words: *ownership, economics, conservatism, communism, liberalism, human rights, market, equality, freedom, socialism, justice.*